

Joanna Karczevska
Zielona Góra

UWAGI DO DZIEJÓW KLASZTORU DOMINIKANÓW W KROŚNIE ODRZAŃSKIM W ŚREDNIOWIECZU

Różne wątki dziejów zakonu dominikanów na ziemiach polskich już niejednokrotnie były omawiane w literaturze historycznej. W ostatnich latach zwłaszcza ukazało się sporo wydawnictw, m.in. o charakterze rocznicowym, poświęconych zakonowi kaznodziejskiemu i postaciom związanym z jego działalnością¹. Warto też przywołać w tym miejscu niedawne konferencje naukowe poświęcone świętemu Jackowi i dominikańskiemu dziedzictwu, a zorganizowane przez śląskie i krakowskie środowiska naukowe². Aktualny stan badań, plany i postulaty badawcze zostały ostatnio podsumowane w opracowaniu o dziejach dominikanów w Polsce na przestrzeni od XIII do XVIII stulecia³. Na tym tle literatura poświęcona klasztorom dominikańskim tylko na terenie Dolnego Śląska przedstawia się skromnie. Wciąż pierwszorzędne znaczenie ma praca J. Kłoczowskiego o dominikanach na Śląsku⁴. Istnieje też dawna monografia klasztoru wrocławskiego autorstwa C. Blasela⁵, a także najnowsze opracowanie dziejów tego konwentu w późnym średniowieczu pióra K. Kaczmarka⁶. Niedawno A. Pobóg-Lenartowicz omówiła stan ba-

¹ *Dominikanie w środkowej Europie w XIII-XV wieku. Aktywność duszpasterska i intelektualna*, red. J. Kłoczowski i J.A. Spież, Poznań 2002; *Dominikanie, Gdańsk-Polska-Europa*, red. D.A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka OP, Gdańsk-Pelplin 2003; K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich dominikanów w średniowieczu*, Poznań 2005; M. Zdanek, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005; *Błogosławiony Czesław, patron Wrocławia*, t. I: *Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. M. Derwich, Wrocław-Warszawa 2006.

² *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie*, Opole 2007; *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, Zabrze 2007; *Zakony mendykanckie w średniowiecznej aglomeracji Krakowa (z okazji rocznicy św. Jacka Odrowąża)*, Kraków 2007.

³ *Dzieje dominikanów w Polsce XIII-XVIII w. Historiografia i warsztat badawczy historyka*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, J. A. Spież OP, Lublin 2006.

⁴ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII-XIV w.*, Lublin 1956.

⁵ C. Blasel, *Geschichte von Kirche und Kloster St. Adalbert zu Breslau*, Breslau 1912.

⁶ K. Kaczmarek, *Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu*, Poznań-Wrocław 2008.

dań oraz zgłosiła postulaty i potrzeby badawcze dotyczące historii śląskich dominikanów⁷. Inny z badaczy – D.A. Dekański – wskazał na konieczność badań prozopograficznych nad składem osobowym konwentów prowincji polsko-czeskiej⁸. Stan zasobu źródłowego do dziejów zakonu kaznodziejskiego na Śląsku omówił R. Stelmach, jednak informacje na temat klasztoru w Krośnie nie zachowały się⁹.

Konwent w Krośnie Odrzańskim był jednym z licznych klasztorów dominikańskich na Śląsku. Źródła do jego dziejów w XIII-XIV w. prawie wcale nie dotrwały do naszych czasów. Najwcześniejsze wzmianki pochodzą z końca XIII w.¹⁰ Wszystko to powoduje, że ustalenia dotyczące najdawniejszych dziejów tego domu kaznodziejów trzeba opierać na domysłach i przypuszczeniach. Więcej wzmianek źródłowych pochodzi z XV w., dla którego dysponujemy zbiorami formuł tego zakonu i aktami kapituł prowincjalnych¹¹.

Krośnieńska fundacja konwentu dominikańskiego była w dawnej niemieckiej historiografii przypisywana Henrykowi Pobożnemu¹². Nie sposób tego mniemania źródłowo zweryfikować, jednak zapewne było to, jak w większości śląskich fundacji klasztorów dominikańskich, dzieło książąt piastowskich, prawdopodobnie z linii Henryka Pobożnego. J. Kłoczowski podkreśla, że dominikanie osiedlali się w starych grodach kasztelańskich, a jednym z nich było wszak Krosno¹³. Nosił wezwanie Św. Krzyża, które było jednym z najpopularniejszych w konwentach predykantów¹⁴. Od momentu założenia należał on organizacyjnie do kontraty śląskiej polskiej prowincji dominikanów. Klasztor był zbudowany w południowo-wschodniej części miasta, w obrębie murów miejskich, w ich sąsiedztwie. Po pożarze klasztoru w XVI w., jego pozostałości rozebrano. Teren został podwyższony i utworzono tam dodatkowe zaplecze targowe, tzw. Rynek Solny¹⁵. Śladem obecności zakonników była ulica Mnichów (Mnisza)¹⁶.

⁷ A. Pobóg-Lenartowicz, *Stan i perspektywy badań nad dominikanami w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem Śląska)*, [w:] *Dzieje dominikanów...*, s. 69-75.

⁸ D.A. Dekański, *Dominikanie gdańscy w XIII i początkach XIV w. Z badań prozopograficznych mendykantów pomorskich w średniowieczu*, [w:] *Dominikanie, Gdańsk-Polska-Europa*, s. 185.

⁹ R. Stelmach, *Źródła do dziejów śląskich dominikanów zachowane w archiwach wrocławskich*, [w:] *ibidem*, s. 519-530.

¹⁰ *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. V, bearb. W. Irgang, Köln-Weimar-Wien 1993, nr 254, 255.

¹¹ *Zbiór formuł zakonu dominikańskiego prowincji polskiej z lat 1338-1411*, oprac. J. Woroniecki i J. Fijałek, „Archiwum Komisji Historycznej”, t. XII, Kraków 1938; „Acta Capitulum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum”, t. I, wyd. R. F. Madura, Roma 1972.

¹² D. Wedekind, *Geschichte der Stadt und des Herzogthums Crossen*, Crossen 1836; C. von Obstfelder, *Chronik der Stadt Crossen*, Crossen 1895.

¹³ J. Kłoczowski, *op. cit.*, s. 73.

¹⁴ *Ibidem*, s. 268, przyp. 5.

¹⁵ J. Muszyński, *Krosno Odrzańskie*, Warszawa-Poznań 1972, s. 37, 67; *Die Kunstdenkmäler des Kreises Crossen*, red. E. Blunck, W. Jung, F. Solger, W. Spatz, M. Klinkenborg, t. VI, Berlin 1921, s. 40, nazywa to miejsce po prostu Nowym Rynkiem.

¹⁶ D. Wedekind, *op. cit.*, s. 40.

Krosno było dość bogatym miastem, ponieważ mogło utrzymać dwa klasztory mendykantkie, funkcjonował tam bowiem jeszcze, nieco starszy od dominikańskiego, klasztor franciszkanów. Najstarsza zachowana wzmianka o klasztorze dominikanów pochodzi z 1285 r.¹⁷, wówczas jednak nie posiadał on pełnych uprawnień konwenckich. Pełnię ich otrzymał po 1303 r., bowiem nie figurował w wykazie klasztorów dominikańskich Bernarda Guidonis, zawierającego listę wszystkich konwentów dominikańskich. Powstał przed 1336 r., czyli przed fundacją konwentu dominikanów w Brzegu¹⁸. W Krośnie ukształtował się na przestrzeni lat 30. XIV w. Wiadomo jednak, że zakonników z tego miasta dotknęły w latach 1285-1287 represje z rąk księcia wrocławskiego Henryka IV¹⁹. Ich źródłem był konflikt między biskupem wrocławskim Tomaszem II, reprezentującym postawę propolską, a księciem Henrykiem IV, przy którym skupił się żywioł niemiecki. Śląskie klasztory dominikańskie poparły biskupa Tomasza II. Książę pragnął odizolować dominikanów od społeczeństwa, karano nawet ludzi korzystających z posługi duchowej predykanów. Ukoronowaniem prześladowań było ich wypędzenie z Krosna w 1285 r. Wygnanie trwało do definitywnego zakończenia konfliktu księcia z biskupem w 1287 r.²⁰

Jeśli chodzi o późniejsze losy konwentu, to można tylko przypuszczać, że nie odbiegały one znacznie od losów innych klasztorów dominikańskich na całym Śląsku. Dominikanie popierali propolską linię polityczną biskupów wrocławskich, tym bardziej że śląskie konwenty należały do prowincji polskiej. Dopiero w II poł. XIV w. zaznaczyły się w kontracie śląskiej dążenia separatystyczne o podłożu narodowościowym. Te tarcia mogły być odczuwalne także w krośnieńskim klasztorze. W zbiorze formuł zakonu dominikańskiego z roku 1371 r. czytamy, że do konwentu krośnieńskiego przeniesiono brata Marcina z klasztoru predykanów w Gdańsku, co było dla niego karą²¹.

Konwent w Krośnie utrzymywał się z jałmużny i donacji mieszkańców. Wiadomo też, że książę Waclaw w 1430 r. w swym testamencie zapisał krośnieńskim klasztorom wszystkie swe szaty²². Dominikanie z Krosna posiadali też majątek ziemski w Osiecznicy²³.

W XV w. podjęto w polskiej prowincji dominikanów działania zmierzające do wprowadzenia reformy obserwanckiej, w taki sposób aby w każdej kontracie był ośrodek obserwancji. Czołowym klasztorem w śląskiej kontracie był konwent wrocławski, który – jak informują akta kapituły prowincjalnej z 1484 r., został zreformowany. Jak podają zapisy z posiedzeń kapituły prowincjalnej z 1496 r., która odbyła się w Lublinie pod przewodnictwem Alberta z Siecienia, w kontracie śląskiej reformę obserwancką wprowadzono w klasztorach w Ząbkowicach, Legnicy, Brzegu, Głogowie oraz w Krośnie nad Odrą.

¹⁷ *Schlesisches Urkundenbuch*, t. V, nr 254.

¹⁸ J. Kłoczowski, *op. cit.*, s. 308-309.

¹⁹ *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. V, nr 254, 255.

²⁰ *Ibidem*, nr 255.

²¹ *Zbiór formuł zakonu dominikańskiego...*, s. 299.

²² D. Wedekind, *op. cit.*, s. 42.

²³ J. Muszyński, *op. cit.*, s. 37, przyp. 74.

W ogóle śląska kontrata wiodła prym w polskiej prowincji dominikanów, jeśli chodzi o wprowadzanie obserwacji zakonnej. W 1519 r. kapituła prowincjalna stwierdziła, że jedynie śląskie klasztory zostały zreformowane, przyjmując obserwację. Wśród tych konwentów wymieniono klasztory w Krośnie oraz Głogowie i Legnicy. W dużym stopniu przyjęcie obserwacji mogło być tylko formalne, zważywszy, że wkraczająca reformacja spowodowała szybki upadek klasztorów dominikanów na Śląsku.

Jeśli chodzi o stan liczebny konwentu w Krośnie, to wiadomo, że w II poł. XV w. wynosił on ok. 15 osób. W każdym klasztorze znajdowała się szkoła teologiczna dla zakonników oraz biblioteka. Potwierdzają ten fakt przepisy zakonne oraz pojawianie się w źródłach lektorów teologii, którzy taką szkołę prowadzili²⁴. Do Krosna kierowano lektorów pochodzących głównie z klasztoru wrocławskiego. W konwencie funkcjonowała partykularna szkoła teologii, poświęcona w 1465 r.²⁵ W XV w. niektórych zakonników wysyłano na naukę do innych konwentów w obrębie prowincji polskiej np. do Krakowa, Torunia, Ząbkowic, a także za granicę – w 1465 r. przeora – Piotra skierowano do Florencji „pro studente generalii”, o czym zadecydowała kapituła prowincjonalna obradująca w Sandomierzu²⁶. W 1458 r. pewnego uzdolnionego muzycznie brata Wacława wysłano na naukę muzyki („pro organista”) do klasztoru w Toruniu, a w 1462 r., w tym samym celu – do konwentu krakowskiego²⁷. Również w 1458 r. na studia do studium partykularnego w Ząbkowicach wysłano brata Macieja z Krosna²⁸. Jak przyjmuje K. Kaczmarek, brat Maciej miał podjąć studia filozoficzne²⁹.

Ubogi zasób źródeł nie pozwala poznać składu osobowego klasztoru. Uwaga ta dotyczy także innych konwentów śląskich³⁰. Tak istotne źródło, jakim jest zbiór formuł zakonu dominikańskiego, jedynie pod rokiem 1411 r. wymienia (beziemiennie) przeora i jednego brata z krośnieńskiego klasztoru kaznodziejów, którzy uczestniczyli w elekcji prowincjała dominikanów Jana Biskupca³¹. Dopiero akta kapituł prowincjonalnych przekazują imiona przeorów i kilku braci, działających w II poł. XV w. i na początku XVI stulecia. Dzięki temu można przynajmniej częściowo wskazać, jaki zasięg miała rekrutacja zakonników. Decyzją kapituły niektórzy z braci zmieniali konwenty. W 1461 r. do konwentu w Krośnie przeznaczono brata Wawrzyńca Poligeylicha z klasztoru w Legnicy, a także Henryka Lupusa z klasztoru w Pozdawilku; w 1462 r. nowym zakonnikiem w Krośnie został Wawrzy-

²⁴ P. Kielar, *Klasztory dominikańskie na Śląsku w czasie reformacji*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 554.

²⁵ K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005, s. 456.

²⁶ *Acta Capitulum...*, s. 82.

²⁷ *Ibidem*, s. 49, 60.

²⁸ *Ibidem*, s. 51.

²⁹ K. Kaczmarek, *Szkoły i studia...*, s. 502.

³⁰ A. Pobóg-Lenartowicz, *op. cit.*, s. 72.

³¹ *Zbiór formuł zakonu dominikańskiego...*, s. 329.

³² *Acta Capitulum...*, s. 62, 72.

niec Findler, źródło nie wymienia jednak jego klasztoru macierzystego³². Z kolei w 1462 r. bracia z Krosna Stanisław Pellificis i Michał zasilili konwent w Słupsku, a dwaj inni zakonnicy krośnieńscy – Kasper Feidler i Marcin Zaner, zostali przeniesieni do Głogowa³³. W 1475 r. do konwentu krośnieńskiego skierowano wykształconego w Padwie brata Henryka Rumplera z Torunia³⁴. Kapituła prowincjalna w Poznaniu w 1505 r. zdecydowała, że do klasztoru w Krośnie zostaną skierowani bracia Grzegorz Zan i Jerzy, nie wymieniono jednak ich dotychczasowych konwentów³⁵. Zmiany konwentów dotyczyły także zakonników pełniących różne funkcje – w 1505 r. kapituła skierowała na funkcję kaznodziei w konwencie w Krośnie brata Jana z Moraw, prawdopodobnie tego samego brata skierowano do Krosna „pro predicatore” także w 1512 r.³⁶ Natomiast w 1514 r. kapituła, która odbyła się w Łowiczu, zdecydowała, że kaznodzieją w klasztorze krośnieńskim będzie brat z konwentu wrocławskiego – Hermolan³⁷.

Nie omijały też klasztoru krośnieńskiego skandale, i to dotyczące najważniejszych osobistości środowiska klasztornego. W końcu XV w. godność przeora pełnił Antoni Huberger, który uczestniczył w różnych zatargach. Kapituła, która odbyła się w 1519 r., skazała brata Andrzeja Huttenberga „quondam prior Croznensis”, a właściwie, jak rozstrzyga J. Kłoczowski, Antoniego Hubergera, na rok więzienia. Porzucił on samowolnie godność przeora i na dodatek zabrał pieniądze należące do konwentu³⁸. W czynie tym można już dostrzec pewne rozprężenie, jakie dotykało w tym czasie środowisk zakonnych i zapowiadało rychłą przecieź reformację. Reformację, która po kilku latach od tego wydarzenia dotarła na Śląsk i spowodowała upadek tamtejszych konwentów.

W XV w. księstwo krośnieńskie znalazło się w rękach margrabiów brandenburskich. W mieście szybko poznano ideę reformacji. Poglądy Lutra znalazły gorących orędowników wśród zakonników krośnieńskich, którzy w 1518 r. uczestniczyli w zorganizowanej przez Jana Tetzla dyspacie teologicznej we Frankfurcie. Należy przypuszczać, że wielu dominikanów opowiedziało się po stronie reformacji i opuściło klasztor już na początku lat 20. XVI w. W 1537 r. margrabia Jan wydał bowiem radzie miasta pozwolenie na przekształcenie od dawna opustoszałego budynku klasztornego w szpital.

W 1538 r. margrabia Jan przyłączył się do Związku Szmalkaldzkiego i uczynił luteranizm wyznaniem panującym w swym państwie. Data ta stanowi kres istnienia klasztoru dominikańskiego w Krośnie.

³³ *Ibidem*, s. 70, 71.

³⁴ *Ibidem*, s. 584.

³⁵ *Ibidem*, s. 156.

³⁶ *Ibidem*, s. 193.

³⁷ *Ibidem*, s. 210.

³⁸ J. Kłoczowski, *Reforma polskiej prowincji dominikańskiej w XV-XVI w.*, *Roczniki Humanistyczne*, t. IV, 1957, z. 4, s. 84, przyp. 67.

Znani ze źródeł przeorzy konwentu dominikańskiego w Krośnie:

Piotr – wzmiankowany w 1465 r.

Jan z Piotrkowa – wzmiankowany w 1512 r.

Andrzej Huttenbergt (właśc. Antoni Huberger) – w 1519 r. określony jako „quondam priori” w Krośnie. Sprawował godność przeora w latach 90. XV w.

Znani źródłowo bracia konwentu w Krośnie (na podstawie *Acta Capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, t. 1, wyd. R. F. Madura, Roma 1972.)

Brat Mikołaj – wymieniony w 1452 r., przeniesiony wówczas do prowincji niemieckiej.

Brat Wacław – występował w latach 1458-1462

Brat Maciej – wymieniony w 1458 r.

Brat Grzegorz Hoppe – wystąpił w 1461 r.; zastępował wówczas przeora konwentu krośnieńskiego na kapitule prowincjonalnej w Łęczycy.

Brat Wawrzyniec Poligeylich (?) – w 1461 r. przeniesiony z klasztoru w Legnicy.

Brat Henryk Lupus – w 1461 r. przeniesiony z klasztoru w Pozdawilku.

Brat Michał i brat Stanisław Pellificis – obaj przeniesieni do konwentu w Słupsku w 1462 r.

Brat Kasper Feidlar i brat Marcin Zaner – obaj przeniesieni do konwentu w Głogowie w 1462 r.

Brat Wawrzyniec Findler – wystąpił w 1462 r.

Brat Henryk Rumpler z Torunia przeniesiony do Krosna w 1475 r. po 3-letnich studiach w Padwie.

Był „jubilatem” – zakonnikiem posiadającym 50-letni staż zakonny³⁹.

Lektor Mikołaj Nais(?) Gimel – wystąpił w 1505 r.

Brat Paweł – wystąpił w 1505 r.

Brat kaznodzieja Jan z Moraw – w Krośnie w 1505 r. i w 1512 r.

Brat Grzegorz Zan i brat Jerzy – obaj przeniesieni do Krosna w 1505 r.

Brat Jakub – wystąpił 1512 r., przeniesiony do konwentu w Chełmnie.

³⁹ K. Kaczmarek, *Szkoły i studia...*, s. 456.